

Οικονομία και κοινωνία στη μεσοβυζαντινή περίοδο: οι βασικοί τομείς της οικονομίας που αναπτύσσονται στις μεσοβυζαντινές πόλεις.*

(* Άρθρο του Μανώλη Καλαϊτζάκη, υποψ. Δρ. Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ)

Αντί εισαγωγής.....

Αν ξεκινούσαμε το παρόν άρθρο με ένα σύντομο ορισμό, θα προσδιορίζαμε, ότι Βυζαντινή Αυτοκρατορία ονομάζεται το χριστιανικό κράτος της ρωμαϊκής Ανατολής που ξεκίνησε την ιστορία του με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 324 μ.Χ. και σταμάτησε να υπάρχει το 1453 μ.Χ., όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι κατέλαβαν την πόλη.

Χρονολογικά, όπως καταλήγουν οι ιστορικοί (Vassiliev, Αναστασίου κλπ.) χωρίζεται σε τρεις περιόδους: Στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο από το 324 έως το 610 μ.Χ., στη μέση βυζαντινή περίοδο που αρχίζει το 610 και τελειώνει το 1204 μ.Χ. και στην υστεροβυζαντινή περίοδο από το 1204 έως το 1453 μ.Χ..

Στο επιστημονικό άρθρο που ακολουθεί, αναφέρονται οι βασικοί τομείς της οικονομίας που αναπτύσσονται στις μεσοβυζαντινές πόλεις, πόσο επηρέασαν αυτοί οι τομείς την κοινωνική σύνθεση, την πολεοδομική οργάνωση των βυζαντινών αστικών κέντρων και τον έλεγχο, τον οποίο ασκούσε ο κρατικός μηχανισμός.

Τομείς της οικονομίας στις μεσοβυζαντινές πόλεις

Η εκμετάλλευση γης στο Βυζάντιο, όπως και σε άλλα μεσαιωνικά κράτη αποτελούσε κύρια πηγή εισοδήματος. Το πιο σταθερό εισόδημα των κατοίκων προέρχονταν από την καλλιέργεια της γης και το κράτος συγκέντρωνε τους περισσότερους φόρους από την αγροτική παραγωγή. Αρκετοί από τους κατοίκους του Βυζαντίου καλλιεργούσαν την περιοχή έξω από τα τείχη καθώς ασχολούνταν με τη γεωργία¹.

¹ Νεράντζη-Βαρμάζη, 2002, 41.

Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο και από τον 9^ο αιώνα σχηματίστηκε η κατηγορία των μεγάλων γαιοκτημόνων, η οποία αποτέλεσε ισχυρό κοινωνικό φορέα της αυτοκρατορίας². Οι πλούσιοι γαιοκτήμονες απέκτησαν μεγάλη δύναμη, η οποία ενισχύθηκε με την άσκηση κρατικών λειτουργημάτων και με ισχυρούς συγγενικούς δεσμούς μεταξύ τους. Έπαιζαν σημαντικό ρόλο λόγω κύρους στην περιοχή που βρίσκονταν οι περιουσίες τους, ακόμα και αν δεν κατείχαν επίσημη θέση³.

Αρκετοί κάτοικοι των βυζαντινών πόλεων ασχολήθηκαν με την αστική οικονομία. Σε αυτή την κατηγορία ανήκαν όσοι ασκούσαν διάφορα ελεύθερα επαγγέλματα και ασχολούνταν με τις τέχνες και το εμπόριο.

Υπήρχαν αυτοί που ασχολούνταν με την παρασκευή και διακίνηση των τροφίμων όπως οι αρτοποιοί, και οι χοιρέμποροι. Μια άλλη μεγάλη ομάδα εργαζομένων ήταν αυτοί που συμμετείχαν σε κάθε είδους οικοδομικές επιχειρήσεις όπως οικοδόμοι, εργολάβοι. Πολλοί ήταν εκείνοι που ασχολούνταν με το εμπόριο ή την κατασκευή υφασμάτων όπως οι ιστουργοί και οι υφάντες.

Σε μια άλλη μεγάλη κατηγορία επαγγελματιών ανήκαν όλοι όσοι κατασκεύαζαν ή πουλούσαν είδη για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων όπως οι ράφτες και οι τσαγκάρηδες. Αρκετοί παρασκεύαζαν και πουλούσαν σαπούνια, αρώματα και κεριά. Ακόμα υπήρχαν τραπεζίτες, γιατροί, δάσκαλοι, συμβολαιογράφοι και νομικοί που παρείχαν υπηρεσίες στους κατοίκους των πόλεων⁴.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της πολιτικής της βυζαντινής αυτοκρατορίας σχετικά με τα θέματα του εμπορίου ήταν ο περιορισμός της ιδιωτικής πρωτοβουλίας⁵. Για αυτό στις μεγάλες πόλεις του βυζαντίου όσοι επαγγελματίες ασκούσαν το ίδιο επάγγελμα ήταν οργανωμένοι σε σωματεία ή σε «συστήματα». Μέσα από αυτές τις οργανώσεις οι επαγγελματίες προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τα κέρδη και τα προνόμιά τους και συγχρόνως το κράτος ήλεγχε μέσω των συντεχνιών τις οικονομικές δραστηριότητες των επαγγελματιών. Οι επαγγελματίες στις μικρότερες επαρχιακές πόλεις ήταν πιο ανεξάρτητοι. Πολλοί από αυτούς παράλληλα με το επάγγελμά τους ήταν και καλλιεργητές γης. Το «Επαρχικό Βιβλίο» του Λέοντος Στ' Σοφού, που συντάχθηκε στις αρχές του 10^{ου} αιώνα, αναφέρει διάφορες συντεχνίες εμπόρων από την Κωνσταντινούπολη⁶.

Η κεντρική εξουσία ασκούσε ιδιαίτερα παρεμβατική πολιτική στην άσκηση του εμπορίου. Το κράτος καθόριζε τις τιμές των προϊόντων, ασκούσε έλεγχο στη διακίνησή τους και διατηρούσε το μονοπώλιο στην

² Πέννα, 2001, 122.

³ Πέννα, 2001, 123.

⁴ Νεράντζη-Βαρμάζη, 2002, 41.

⁵ Πέννα, 2001, 160.

⁶ Νεράντζη-Βαρμάζη, 2002, 42.

εμπορία προσοδοφόρων προϊόντων όπως του αλατιού, του μεταξιού και του σιταριού. Υπήρχαν περιορισμοί από το κράτος στην ελεύθερη διακίνηση προϊόντων όπως του λαδιού, του κρασιού, των σιτηρών⁷.

Στις εμπορικές συναλλαγές υπήρχαν πάντα οι φορολογικές επιβαρύνσεις όπως οι τελωνειακοί φόροι και οι τελωνειακοί δασμοί, που αφορούσαν το εσωτερικό και το εξωτερικό εμπόριο αντίστοιχα. Εκτός από το κομμέρκιον υπήρχαν τα διαβατικά ή διαπύλιο που ήταν φόροι που βάρυναν την εσωτερική διακίνηση εμπορευμάτων⁸.

Η παρουσία μεγάλων εμπορικών επιχειρήσεων στο Βυζάντιο ήταν περιορισμένη. Υπήρχαν μικρές επιχειρήσεις ιδιωτικού χαρακτήρα, στις οποίες οι τεχνίτες προωθούσαν στους καταναλωτές προϊόντα του εργαστηρίου τους ή προϊόντα ξένης παραγωγής. Μεγάλο μέρος του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου διεκπεραιώνονταν από έμπορους, μικροπωλητές και γυρολόγους που μετέφεραν τα εμπορεύματά τους σε πόλεις, λιμάνια ή εμποροπανηγύρεις. Τα μοναστήρια παρήγαγαν προϊόντα όχι μόνο για κάλυψη των αναγκών τους αλλά και για εμπόριο⁹.

Με εξαίρεση την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη, την Αντιόχεια και άλλα αστικά κέντρα όπου πραγματοποιούνταν εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, οι περισσότερες εμπορικές επιχειρήσεις περιορίζονταν στην τοπική αστική αγορά. Αυτό το φαινόμενο συνέβαινε κυρίως στη μεσοβυζαντινή περίοδο¹⁰.

Το κράτος κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο ασκούσε κρατικό παρεμβατισμό τόσο σε εμπόρους όσο και σε ελεύθερους επαγγελματίες αφήνοντας μικρά περιθώρια για προσωπικό κέρδος και προσωπική προβολή. Στόχος του κράτους ήταν η αποφυγή του αθέμιτου ανταγωνισμού, η διασφάλιση οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στους διάφορους επαγγελματικούς κλάδους και η σταθερότητα¹¹.

Τα πανηγύρια που οργανώνονταν στο Βυζάντιο ήταν ιδιαίτερα σημαντικά για την οικονομική και κοινωνική ζωή. Γνωστά πανηγύρια ήταν στη Θεσσαλονίκη, στην Έφεσο, στην Τραπεζούντα¹². Εκτός από τις μόνιμες αγορές των πόλεων υπήρχαν εμποροπανηγύρεις που πραγματοποιούνταν μέσα στα όρια της επαρχίας¹³. Οι άνθρωποι προμηθεύονταν γεωργικά αγαθά και βιοτεχνικά είδη. Οι συναλλαγές γίνονταν ανάλογα με τις ανάγκες των συναλασσομένων σε χρήμα ή σε είδος¹⁴. Τα πανηγύρια διεξάγονταν κοντά στην εκκλησία που γιόρταζε, απέφεραν μεγάλα οικονομικά οφέλη στους τοπικούς Επισκόπους και

⁷ Πέννα, 2001, 161.

⁸ Πέννα, 2001, 162.

⁹ Πέννα, 2001, 162.

¹⁰ Πέννα, 2001, 163.

¹¹ Νεράντζη-Βαρμάζη, 2002, 45.

¹² Γερολυμάτου, 2008, 266.

¹³ Πέννα, 2001, 163.

¹⁴ Γερολυμάτου, 2008, 266.

εκδηλωνόταν μεγάλος ανταγωνισμός για την προσέλκυση πανηγυριστών¹⁵.

Παράλληλα με τις συντεχνίες αναπτύχθηκαν τα βασιλικά εργαστήρια, κρατικά σωματεία που οι δραστηριότητές τους κάλυπταν κρατικές και αυτοκρατορικές ανάγκες και ορίζονταν από ειδικές νομοθετικές διατάξεις. Τα μέλη τους ήταν μισθωτά και ανήκαν σε διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες¹⁶.

Η εισαγωγή της μεταξοτροφίας και η ανάπτυξη της βιοτεχνίας των μεταξωτών στο Βυζάντιο ήταν το σημαντικότερο οικονομικό και εμπορικό γεγονός ¹⁷.Το μετάξι ήταν προϊόν εισαγωγών και εξαγωγών κατά τη βυζαντινή περίοδο¹⁸. Τα μεταξωτά υφάσματα ανήκαν στα κωλυόμενα προϊόντα για τα οποία απαγοευόταν η ελεύθερη εξαγωγή.

Στις βιοτεχνίες ειδών πολυτελείας της αυτοκρατορίας ανήκαν η ταπητουργία, και τα βαφεία υφασμάτων, τα οποία χρησιμοποιούσαν το υλικό της πορφύρας. Σημαντικό μέρος της «βαριάς» βιοτεχνικής παραγωγής κάλυπταν η σπλουργία, η μεταλλουργία και τα ναυπηγεία¹⁹.

Αγροτική ζωή στο Βυζάντιο, Μικρογραφία από Ευαγγελιάριο του 11^{ου} αι. μ. Χ.

Ανάμεσα στα προϊόντα που εισάγονταν από την Ανατολή ήταν το μετάξι, το ελεφαντόδοντο και τα μπαχαρικά²⁰. Ορειχάλκινα θυρόφυλλα κατασκευάζονταν στο Βυζάντιο και εξάγονταν στην Ιταλία. Ασημένια και αντικείμενα διακοσμημένα με σμάλτο εξάγονταν σε ξένες χώρες²¹.

Οι συναλλαγές στη Βυζαντινή αυτοκρατορία δε γίνονταν μόνο μέσω χρημάτων αλλά και σε είδος. Πράγμα που, σύμφωνα με το Ζωναρά, ίσχυε ακόμα και στα δάνεια. Επίσης φόροι και πρόσοδοι ακόμα και η εργασία ή

¹⁵ Γερολυμάτου, 2008, 267-268.

¹⁶ Πέννα, 2001, 158.

¹⁷ Πέννα, 2001, 163.

¹⁸ Mundell Mango, 2006, 230.

¹⁹ Πέννα, 2001, 159,160.

²⁰ Mundell Mango, 2006, 228.

²¹ Mundell Mango, 2006, 227.

υπηρεσίες στην πρωτεύουσα και στις επαρχίες πληρώνονταν σε είδος²². Η αγορά της Εφέσου ήταν πολύ γνωστή και η οικονομία της ήταν πλήρως εκχρηματισμένη.²³ Πολύ σημαντική επίσης ήταν η αγορά της Σμύρνης²⁴.

Η επίδραση των τομέων της οικονομίας στην κοινωνική σύνθεση των μεσοβυζαντινών πόλεων.

Η βυζαντινή κοινωνία στην πορεία της γνώρισε πολλές διαφοροποιήσεις και ανακατατάξεις. Υπήρχαν διάφοροι τρόποι ταξινόμησης της κοινωνίας όπως μεγάλοι και μικροί, δυνατοί και πένητες, μεσαίοι. Σε άλλες περιπτώσεις η ταξινόμηση γινόταν με βάση τα επαγγέλματα, τα λειτουργήματα και τις ασχολίες. Στον 11^ο αιώνα ο Ψελλός αναφέρθηκε σε συγκλητικούς μοναχούς, σε αστικό πληθυσμό, σε εμπόρους και γεωργούς²⁵.

Τα χαρακτηριστικά της «άρχουσας τάξης» ή «ανώτερης τάξης» ήταν η προσωπική αξία, η περιουσία, η άσκηση ανώτατων λειτουργημάτων και η ευγενική καταγωγή. Σύμφωνα με το Λέοντα Στ' στα «Τακτικά», οι θέσεις των ανώτερων αξιωματούχων του κράτους και των στρατηγών έπρεπε να δίνονταν στους ευγενείς κατά γένος, στους αγαθούς και τους πλούσιους. Συγγραφείς στον 11^ο αιώνα θεωρούν ότι η περιουσία και η υψηλή θέση στον κρατικό μηχανισμό είναι τα σημαντικότερα γνωρίσματα της «άρχουσας» τάξης ενώ άλλοι θεωρούν ότι είναι το ήθος και η καταγωγή. Αρχές του 12^{ου} αιώνα θεωρούν σαν κύριο χαρακτηριστικό την ευγενική καταγωγή και στο τέλος του 12^{ου} αιώνα την υψηλή κρατική κυριαρχία.

Την ανώτερη τάξη αποτελούσαν οι ισχυρές ομάδες είτε εξαιτίας της μεγάλης κατοχής γης είτε εξαιτίας της καταγωγής τους. Οπότε τη βυζαντινή ανώτερη τάξη δεν προσδιόριζε η κληρονομική κατοχύρωση. Ήταν ασυνεχής και επηρεαζόταν από κοινωνική κινητικότητα και ρευστότητα. Η συχνή αντικατάσταση του κυρίαρχου στρώματος εμπόδιζε τη συγκρότηση κλειστής «αριστοκρατικής» κοινότητας. Διάφορες ανακατατάξεις προήλθαν από πολιτικοοικονομικές συγκυρίες και επηρέασαν την εξέλιξη της βυζαντινής «άρχουσας» τάξης²⁶. Στη διάρκεια βασιλείας της Μακεδονικής δυναστείας δημιουργήθηκε μια πιο κλειστή ή παγιωμένη «άρχουσα» τάξη, που διαμόρφωσε μια ανώτερη τάξη αξιωματούχων και τιτλούχων²⁷.

Η ανώτερη βυζαντινή τάξη αποτελούνταν από συγκλητικούς, στατιωτικούς και πολιτικούς αξιωματούχους. Τα μέλη που ανήκαν στην

²² Kazhdan και Wharton Epstein, 2004, 85.

²³ Γερολυμάτου, 2003, 195.

²⁴ Γερολυμάτου, 2003, 196.

²⁵ Πέννα, 2001, 116.

²⁶ Πέννα, 2001, 117.

²⁷ Πέννα, 2001, 117, 118.

τάξη των συγκλητικών είχαν μεγάλη περιουσία, αριστοκρατική καταγωγή και είχαν την πρώτη θέση στην κοινωνική ιεραρχία κατά την πρώιμη περίοδο. Μεταξύ 7^{ου} και 9^{ου} αιώνα δεν υπάρχει μαρτυρία συγκλητικών με μακροχρόνια παράδοση ενώ από τον 11^ο αιώνα αναβαθμίζεται η τάξη των συγκλητικών που χαρακτηρίζεται από κάθετη κινητικότητα και στους κόλπους της περιλαμβάνει νεόπλουτους εμπόρους και τεχνίτες.

Στην ανώτερη βυζαντινή τάξη ανήκαν πολλοί στρατιωτικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι με τη μεγάλη γαιοκτησία που είχαν, αποτελούσαν την πλειονότητα των δυνατών και δημιούργησαν ένα είδος κλειστής στρατιωτικής αριστοκρατίας μια κλειστή κοινωνική ομάδα με ιδιότυπα ιδεώδη. Από την άλλη πλευρά μέλη μεγάλων οικογενειών που ήταν στην υπηρεσία του αυτοκράτορα από το 10^ο και μετά παγίωσαν ένα είδος πολιτικής αριστοκρατίας²⁸.

Η μεσαία τάξη βρίσκονταν κάτω από την ανώτερη τάξη στην οποία ανήκαν ελεύθεροι επαγγελματίες που ζούσαν στα αστικά κέντρα. Από το 10^ο η ανάπτυξη της οικονομίας ώθησε στη δημιουργία μιας ομάδας πλούσιων εμπόρων και βιοτεχνών οι οποίοι μαζί με ελεύθερους επαγγελματίες, τραπεζίτες, τεχνίτες σχημάτισαν μια μέση κοινωνική τάξη, μια «μέση αστική» τάξη. Από τον 9^ο η κατηγορία των μεγάλων γαιοκτημόνων αποτέλεσε ισχυρό κοινωνικό φορέα της αυτοκρατορίας κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο²⁹.

Η κατηγορία των δυνατών δημιουργήθηκε από πλούσιες οικογένειες γαιοκτημόνων που απέκτησαν μεγάλη δύναμη και έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην περιοχή που είχαν περιουσία και μονοπώλησε τα ανώτερα κρατικά και εκκλησιαστικά αξιώματα. Σύμφωνα το Ρωμανό Α' Λακαπηνό σε «Νεαρά», οι άρχοντες δυνατοί ήταν οι αξιωματούχοι και ανώτατοι λειτουργοί της κεντρικής και επαρχιακής διοίκησης, τα μέλη της συγκλήτου, οι ηγούμενοι των μονών, τα μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας³⁰.

Οι αυτοκράτορες προσπάθησαν να περιορίσουν τους δυνατούς με τη θέσπιση νομοθετικών μέτρων. Στην προσπάθειά τους να διευρύνουν την κοινωνική βάση της αυτοκρατορικής εξουσίας στηρίχτηκαν στη νέα «μεσαία αστική τάξη», η οποία δημιουργήθηκε από την αστικοποίηση της κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας. Η αστικοποίηση προήλθε από την ανάπτυξη της οικονομίας και τη χρησιμοποίηση στον κρατικό μηχανισμό ατόμων με προσωπικές ικανότητες, παιδεία και κατάρτιση και όχι απαραίτητα με καταγωγή και πλούτη³¹.

²⁸ Πέννα, 2001, 118.

²⁹ Πέννα, 2001, 122.

³⁰ Πέννα, 2001, 123.

³¹ Πέννα, 2001, 123.

Με τη μεσαία αυτή τάξη εμφανίστηκε μια δεύτερη κοινωνική ομάδα που είχε πρόσβαση στα ανώτερα αξιώματα και στη σύγκλητο και βρέθηκε σε σύγκρουση με τους αντιπροσώπους της παραδοσιακής ανώτερης τάξης και με τις τάξεις των στρατηγών. Ο ιστορικός Βρυνένιος αποκαλούσε τα μέλη της «ἄρτι προκόπτειν ἀρξάμενους» δηλαδή αυτούς που είχαν πλουτίσει πρόσφατα³².

Στην κατώτερη τάξη, η οποία λεγόταν φτωχολογιά ή όχλος, ανήκαν εργάτες, ψαράδες, ζητιάνοι και σαν κύριο χαρακτηριστικό είχαν τη φτώχεια. Σε αυτή την τάξη ανήκαν και οι δούλοι οι οποίοι είχαν κερδίσει καλύτερες συνθήκες μεταχείρισης λόγω του χριστιανικού υπόβαθρου της αυτοκρατορίας³³.

Μικρογραφία Χειρογράφου, Κυνηγετικά Οππιανού, 11^{ος} μ.Χ αι. Βενετία, Biblioteca Nazionale Marciana

Πολεοδομική οργάνωση των βυζαντινών αστικών κέντρων

Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Κωνσταντινούπολης αποτελεί πρότυπο της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Οι πρώιμες βυζαντινές πόλεις ήταν τειχισμένες και στο εσωτερικό τους διέθεταν ένα οργανωμένο σύστημα δρόμων. Είχαν θέατρο, γυμναστήρια, δημόσια λουτρά, οικοδομήματα όπου στεγάζονταν δημόσιες υπηρεσίες, αγορές και ιππόδρομο. Σημαντική ήταν η θέση της χριστιανικής εκκλησίας στη δομή

³² Γερολυμάτου, 2008, 238.

³³ Πέννα, 2001, 119.

του Βυζαντίου και ο αριθμός των εκκλησιών που κτίζονταν³⁴. Έξω από τα τείχη των πόλεων υπήρχαν νεκροταφεία και μοναστήρια³⁵.

Οι υπάλληλοι του κράτους όριζαν το σημείο όπου κάθε συντεχνία έχει τα μαγαζιά ή τα εργαστήριά της. Ήταν ένας συγκεκριμένος δρόμος ή μια συγκεκριμένη περιοχή μέσα στην πόλη. Όριζαν ακόμα και την απόσταση που έπρεπε να έχουν τα μαγαζιά μεταξύ τους. Τα εργαστήρια των αρτοποιιών έπρεπε να βρίσκονται σε ανοικτά σημεία χωρίς σπίτια πάνω από αυτά για αποφυγή πρόκλησης πυρκαγιάς. Τα παντοπωλεία έπρεπε να είναι διασκορπισμένα σε όλη την πόλη, σε σταυδροδρόμια και πλατείες, για να μπορούν οι άνθρωποι να προμηθεύονται τα καθημερινά είδη. Όταν δεν τηρούνταν αυτά, το βυζαντινό κράτος επέβαλε αυστηρές ποινές στους παραβάτες³⁶.

Από τα τέλη του 6^{ου} έως και τα μέσα του 9^{ου} αιώνα συντελέστηκε μια παρακμή των πόλεων, η οποία σήμερα λέγεται περίοδος «σκοτεινών» ή «μεταβατικών» χρόνων.

Ανάμεσα στις πόλεις που παρήκμασαν ήταν η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, οι Σάρδεις, η Πέργαμος, η Έφεσος. Η πόλη της Εφέσου σκιαγραφεί τον οικιστικό χαρακτήρα των πόλεων αυτής της περιόδου. Αποτελούνταν από ένα οχυρωμένο χώρο, τα τείχη κτίζονταν με οικοδομικά υλικά από ερείπια προγενέστερων κτιρίων. Μοναστήρια και νεκροταφεία κτίζονταν μέσα στον οικιστικό πυρήνα. Τα σπίτια ήταν μικρά με αυλές. Τα υδραγωγεία δεν λειτουργούσαν και η ύδρευση γινόταν με την κατασκευή μικρών δεξαμενών νερού³⁷.

Από τα μέσα του 9^{ου} άρχισε η ανάκαμψη των βυζαντινών πόλεων και κορυφώθηκε τον 11^ο και 12^ο αιώνα. Η ανάκαμψη αφορούσε την άνθηση εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και την αύξηση του πληθυσμού. Όμως το πολεοδομικό σχέδιο των βυζαντινών πόλεων δεν ήταν συγκεκριμένο και οι πόλεις προέκυψαν χωρίς προβλέψεις για συγκεκριμένη πολεοδομική παρέμβαση αλλά από τις ανάγκες της καθημερινής ζωής³⁸.

Η αστική ζωή στη μεσοβυζαντινή περίοδο είχε ιδιωτικό χαρακτήρα. Δεν υπήρχαν κοινόχρηστοι χώροι ούτε κεντρικές πλατείες, τα εμπορικά καταστήματα δεν ανήκαν σε δημόσιο συγκρότημα αγοράς αλλά στεγάζονταν ακόμα και σε αυλές ιδιωτικών σπιτιών. Το ίδιο ίσχυε και για τα βιοτεχνικά εργαστήρια ακόμα και για αυτά που στέγαζαν ανθυγιεινές και ενοχλητικές χρήσεις για τους περιοίκους³⁹.

³⁴ Πέννα, 2001, 132.

³⁵ Πέννα, 2001, 140.

³⁷ Νεράντζη-Βαρμάζη, 2002, 42, 44.

³⁸ Πέννα, 2001, 141.

³⁹ Πέννα, 2001, 142.

Δεν υπήρχαν πια σημεία όπου συγκεντρωνόταν ο κόσμος όπως αίθουσες συνεδριάσεων, θέατρα, δημόσια λουτρά αλλά μοναδικό σημείο δημόσιων συγκεντρώσεων ήταν η εκκλησία. Σταδιακά κτίζονταν εκκλησίες για ιδιωτική χρήση από πλούσιους. Κάθε γειτονιά είχε τη δική της εκκλησία και από το 10^ο αιώνα κτίζονταν ιδιωτικά παρεκκλήσια. Τα μοναστήρια δεν αποτελούσαν οικιστικές μονάδες σε προκαθορισμένο χώρο, αλλά εντάσσονταν στον πολεοδομικό ιστό. Από τα σκοτεινά χρόνια και μετά τα νεκροταφεία κτίζονταν μέσα στην πόλη⁴⁰.

Παρόλα αυτά η οχύρωση των πόλεων ακολουθούσε συγκεκριμένο σχεδιασμό. Υπήρχε πάντα μια οχυρωμένη ακρόπολη με στρατιωτικό χαρακτήρα που χωριζόταν με ειδικό τείχος από τον οικισμό. Υπήρχε μια καλή οργάνωση από την κεντρική διοίκηση για τη σωστή αντιμετώπιση πρακτικών θεμάτων εντός των οχυρώσεων για την ασφάλεια των πολιτών και την άσκοπη διακίνηση των στρατιωτών.

Από τον 9^ο αιώνα κτίζονταν καινούργια κτίρια που διέφεραν από αυτά της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Περιορίστηκαν οι καινούργιες κατασκευές μέσα στο παλάτι και έγιναν επισκευές παλαιότερων κτιρίων της πόλης και κυρίως των εκκλησιών.

Η επιβολή της τάξης, η συντήρηση των δρόμων, η κατασκευή δημόσιων έργων ήταν μέσα στα καθήκοντα του διοικητή του θέματος. Η σύνθεση της κοινωνίας και η οικονομική κατάσταση των μεσοβυζαντινών πόλεων είχε σαν αποτέλεσμα οι πόλεις να γίνουν πόλος έλξης πληθυσμού διαφορετικής οικονομικής και κοινωνικής υπόστασης⁴¹.

Το εμπόριο με τις ευκαιρίες που παρείχε η αύξηση των επαγγελματιών συνδυαστικά με ιστορικές συγκυρίες είχε σαν αποτέλεσμα τη μετακίνηση πληθυσμού από την ύπαιθρο στις πόλεις και την εγκατάσταση των πόλεων από ξένους εμπόρους⁴².

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Β. Πέννα, «Ο δημόσιος, οικονομικός και κοινωνικός βίος των Βυζαντινών», στο *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, τόμ. Β': *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στον βυζαντινό και μεταβυζαντινό κόσμο* (Πάτρα 2001): 115-124, 130-144, 15-165.
2. Μ. Γερολυμάτου, «Παρατηρήσεις για το μικρασιατικό εμπόριο τον 11^ο αιώνα», στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)* (Αθήνα 2003): 181-200 (ειδικά 195-197).

⁴⁰ Πέννα, 2001, 142.

⁴¹ Πέννα, 2001, 143.

⁴² Πέννα, 2001, 144.

3. Μ. Γερολυμάτου, *Αγορές, έμποροι και εμπόριο στο Βυζάντιο (9^ο-12^ο αι.)* (Αθήνα 2008): 235-230, 265-270.
4. Α. Ρ. Kazhdan και Α. Wharton Epstein, *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και τον 12^ο αιώνα*, μτφρ. Α. Παππάς (Αθήνα 2004), 84-87.
5. Μ. Mundell Mango, «Εμπόριο», στο *Ιστορία του Βυζαντίου*, επιμ. Σ. Mango, μτφρ. Ο. Καραγιώργου (Αθήνα 2006): 224-231.
6. Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, «Επαγγέλματα και επαγγελματίες στο Βυζάντιο», στο: *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, επιμ. Δ. Παπανικόλα-Μπακιωτζή (Αθήνα 2002): 40- 46.